Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 2751

Andrzej Charciarek

Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Katowice 2010

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Kazimierz Ożóg

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp 7

1. Wyrażenia metatekstowe w lingwistyce polskiej, czeskiej i rosyjskiej 21

2. Metatekstowe wyrażenia o funkcji fatycznej w językoznawstwie polskim, czeskim i rosyjskim 39

3. Operator kontaktu *wiesz* i jego odpowiedniki czeskie i rosyjskie . 55

4. Operator kontaktu *rozumiesz* i jego odpowiedniki czeskie i rosyjskie 85

5. Polskie, czeskie i rosyjskie „myślowo-wyobrażeniowe" wyrażenia o funkcji fatycznej 107

6. Polskie, czeskie i rosyjskie „słuchowe" wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej 119

7. Polskie, czeskie i rosyjskie „wzrokowe" wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej 142

8. Polskie, czeskie i rosyjskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej kontrolujące przebieg komunikacji 165

Zakończenie 187

Literatura 191

Indeks polskich, czeskich i rosyjskich wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej 203

Summary 211

Резюме 213

Wstęp

Przedstawiana Czytelnikowi monografia jest analizą językoznawczą polskiego, czeskiego i rosyjskiego języka mówionego w ujęciu konfrontatywnym. Publikacja sytuuje się w nurcie badań nad tekstem mówionym, który jest domeną językoznawstwa pragmatycznego, stosunkowo młodej dyscypliny językoznawczej. Choć wyodrębnienie się pragmatyki lingwistycznej można już liczyć dziesięcioleciami, to jednak nie wykształciła ona do tej pory jednorodnej metodologii badań oraz podstawowego aparatu pojęciowego. Nic więc dziwnego, że w badaniach pragmalingwistycznych w dalszym ciągu spotykamy się z mnogością pojęć, niejednoznacznymi i niekiedy wykluczającymi się hipotezami czy dowolnością interpretacyjną wielu zjawisk językowych. Taki stan rzeczy spowodowany jest względami obiektywnymi – wynika z przyjętej przez wielu badaczy pragmatycznej perspektywy badawczej poszerzonej o ich indywidualne zainteresowania naukowe. To główny powód tego, iż badanie tekstu mówionego nie jest zawężone wyłącznie do parametrów pragmatycznych, takich jak mówiący, rozmówca, kontekst, cel komunikacyjny itd. Przekraczając granice pragmatyki, opis przybiera charakter interdyscyplinarny, łączy analizę na poziomie pragmatycznym z zagadnieniami z innych dziedzin językoznawstwa: socjolingwistyki, psycholingwistyki, semantyki itp. Nie inaczej jest w przypadku niniejszej monografii, która czerpie z lingwistyki tekstu, czyli dziedziny badań szerszej od pragmatyki, obejmującej jeszcze semantykę i syntaktykę tekstu, i do niej się odwołuje.

Wspomniana interdyscyplinarność z jednej strony pozwala na rozpatrywanie skomplikowanych zagadnień procesu komunikacyjnego z róż-

nych perspektyw, a z drugiej uniemożliwia wykształcenie spójnej koncepcji metodologicznej. Określenie tej ostatniej utrudnia dodatkowo różny stan badań nad językiem mówionym w analizowanych trzech językach i tradycja ich opisu.

Początki badań nad polszczyzną, czeszczyzną i ruszczyzną mówioną sięgają lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia.

W polskim językoznawstwie wiele opracowań dotyczących analizy języka mówionego zostało zapoczątkowanych wielokrotnie przez badaczy cytowaną, nie dającą się przecenić *Składnię rozmowy telefonicznej* K. Pisarkowej (1975). Późniejsze prace B. Dunaja (1989), D. Buttler (1977, 1978), K. Ożoga (1990), J. Mazura (1986), W. Lubasia (1979), A. Wilkonia (1987) czy S. Grabiasa (1981) były niejako realizacją koncepcji autorki, nawołującej do szeroko zakrojonych badań nad odmianą mówioną języka.

W latach dziewięćdziesiątych XX i pierwszej dekadzie XXI wieku ukazały się ważne monografie, m.in. B. Bonieckiej (1999), U. Żydek-Bednarczuk (1994, 2005), A. Wilkonia (2002), J. Warchali (1991, 2003), A. Awdiejewa (2004), G. Habrajskiej (2004), J. Labochy (2008) i inne, które w dużej mierze rekompensują wyraźny brak opracowań poświęconych problematyce polskiego języka mówionego w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i pierwszej lat siedemdziesiątych. Ten okres zamknięty wspomnianą pracą K. Pisarkowej poza, oczywiście, wyjątkami można uznać za niewykorzystany, świadczący o małym zainteresowaniu polskich językoznawców tą odmianą języka. Szczególnie widać to zjawisko w porównaniu z literaturą powstałą w ówczesnej lingwistyce czeskiej, a zwłaszcza rosyjskiej.

W językoznawstwie czeskim za początek badań nad językiem mówionym można uznać artykuł *O studiu syntaxe běžně mluvených projevů* K. Hausenblasa (1962), wydrukowany w tomie *Otázky slovanské syntaxe I*. Autor podkreśla konieczność badania języka mówionego nie tylko na poziomie syntaktycznym, ale również na innych, np. morfologicznym, leksykalnym. Zresztą wiele artykułów zamieszczonych we wspomnianym zbiorze dotyczyło zagadnień odmiany mówionej języka. Na ten temat wypowiadali się tacy autorzy, jak P. Adamec (1962: 339–341) czy J. Chloupek (1962: 325–336). Choć większość artykułów poświęcona jest badaniom dialektologicz-

nym, to jednak wielkiego znaczenia i wpływu na dalszy opis języka mówionego zbiorowi trudno odmówić.

Szczególne zasługi dla rozwoju badań czeskiego języka mówionego ma O. Müllerová. Jej autorskie lub współautorskie prace publikowane nieprzerwanie od drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku do chwili obecnej wiele wnoszą do stanu wiedzy o czeskim języku mówionym, by wymienić tylko niektóre z nich: *Komunikativní složky výstavby dialogického textu* (1979), *Mluvená čeština v autentických textech* (1992), *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba* (1994), *Dialog v češtině* (1999) i *Čeština v dialogu generací* (2007). Ponadto badaczka opublikowała kilkadziesiąt artykułów poświęconych różnorodnym szczegółowym zagadnieniom procesu komunikowania się w czeszczyźnie, które składają się na jej całościowy językowy obraz. O nowatorskiej wartości tych prac świadczy fakt, iż wiele z problemów w nich poruszonych znalazło swoje rozwinięcie w monografiach innych autorów.

Niepodobna nie wspomnieć o pracach czeskich bohemistek, takich jak: B. Rulíková (1973), J. Hoffmannová (1983; Hoffmannová, Müllerová 1992, 1999), I. Kolářová (1991, 1992, 1995, 1998, 2000, 2003), które w dużym stopniu przyczyniły i nadal przyczyniają się do pogłębienia wiedzy o współczesnej czeszczyźnie mówionej.

Początki badań nad rosyjskim językiem mówionym można już znaleźć w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Możemy zatem mówić o ich paralelności z badaniami nad językiem czeskim[1]. Tak jak miało to miejsce w językoznawstwie czeskim, rosyjscy lingwiści głównie koncentrowali się na analizie składni mówionego języka rosyjskiego. Do autorów rosyjskich, którzy mieli największy wpływ na

[1] Należy odnotować, iż czescy językoznawcy położyli duże zasługi w opisie ruszczyzny mówionej. Chodzi tu głównie o praskich rusycystów, którzy w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku swoje badania w dużej mierze poświęcali odmianie mówionej języka rosyjskiego. Znalazło to m.in. odzwierciedlenie w zbiorowym artykule *Problémy běžně mluveného jazyka, zvláště v ruštině* (1973). Wypada także wspomnieć o dotyczących tej problematyki artykułach O. Kafkowej (1965, 1971, 1973): *K lineárnímu typu řadění větných členů a celků v mluvené ruštině*, *Funkce a pozice predikativního slovesa v běžně mluvené ruštině*, *Funkce nominativu substantiva v běžně mluvené ruštině*, oraz K. Koževnikowej (1968, 1971): *Některé vztahy obsahové a výrazové výstavby v nepřipraveném mluveném projevu*, *Komunikační podmínky běžně mluvených projevů*.

ukształtowanie się nowych ustaleń metodologicznych, należy zaliczyć takich badaczy, jak: Je.A. Ziemskaja, O.A. Łaptiewa i O.B. Sirotinina. Badaczki te uznawane są za współtwórczynie szkoły językoznawczej zwanej kolokwialistyką (*коллоквиалистика*), zajmującej się lingwistyczną analizą mówionego języka potocznego, zwłaszcza ruszczyzny mieszkańców miast.

Warto nadmienić, że praca O.A. Łaptiewej *Русский разговорный синтаксис* (1976) poświęcona jest wyłącznie zagadnieniom składni wypowiedzi potocznej. Natomiast w monografiach *Русская разговорная речь* (1968) Je.A. Ziemskiej i *Современная разговорная речь и ее особенности* (1974) O.B. Sirotininej składnia jest tylko jednym z poziomów opisu języka potocznego. Obydwie autorki analizują go kompleksowo na poziomie fonetycznym, leksykalnym, morfologicznym, słowotwórczym i intonacyjnym. Podkreślmy często niedostrzegany i pomijany fakt, iż wspomniane trzy monografie nie były pierwszymi w dorobku ich autorek. Poprzedzone zostały wieloletnimi badaniami i artykułami – monografie stanowiły ich naturalne podsumowanie. Na przykład początki badań O.A. Łaptiewej można datować na połowę lat sześćdziesiątych; wtedy to badaczka opublikowała artykuł *О структурных компонентах разговорной речи* (Л а п т е в а 1965).

Mogłoby się wydawać, że kilkadziesiąt lat poświęconych opisowi odmiany mówionej języka polskiego, czeskiego i rosyjskiego to okres wystarczający, by powstała bogata literatura przedmiotu. Niemniej jednak monografii opisujących różne aspekty funkcjonowania języka mówionego nie jest wiele. Nic więc dziwnego, że ten obszar badań pozostaje wciąż wyzwaniem dla językoznawców – specjalistów w dziedzinie pragmalingwistyki, socjolingwistyki, psycholingwistyki i innych.

Zagadnieniem, które wymaga szczegółowego wyjaśnienia w niniejszej monografii, jest pojęcie samego języka mówionego. Konieczność sprecyzowania tego terminu wynika z mnogości typologii i odmian współczesnej polszczyzny, czeszczyzny i ruszczyzny, które można spotkać w literaturze przedmiotu.

W polskiej literaturze językoznawczej język mówiony jest dzielony zwykle na odmianę staranną i swobodną (P i s a r e k 1978), podtyp oficjalny i obiegowy (standardowy) (B u t t l e r 1982). Językowi mówionemu, który nierzadko utożsamia się z językiem potocznym (K l e m e n s i e w i c z 1956: 196; K u r k o w s k a, S k o r u p k a

1959: 234), przypisuje się mniejszą staranność, mniejsze zdyscyplinowanie i pewną opozycyjność wobec języka oficjalnego (literackiego).

J. Bartmiński w ten sposób opisuje język potoczny: „[...] wśród wariantów języka narodowego język potoczny, nazywany też stylem potocznym, zajmuje miejsce wyróżnione, wręcz wyjątkowe. Jest to przede wszystkim pierwszy w kolejności przyswajania wariant języka, ten, którego uczymy się w rodzinnym domu jako dzieci i który potem długo jeszcze wystarcza nam do porozumienia się w codziennych sytuacjach życiowych. Język najbardziej prosty, najbardziej konkretny, najbliższy. Z czasem, gdy w skomplikowanych sytuacjach o złożonych problemach musimy mówić, używając uczonej terminologii czy formuł oficjalnych, gdy sięgamy po wyspecjalizowane style językowe, ten pierwszy język pomaga nam rozumieć i objaśniać nowe dla nas wyrazy i pojęcia, a także kontrolować wyrazy nadużywane, wieloznaczne, niejasne" (Bartmiński 1992: 37).

Najbliższe określeniu obszaru badanego w niniejszej monografii materiału językowego są definicje A. Wilkonia (2000) i J. Warchali (2003).

Język potoczny dla A. Wilkonia stanowi odmianę języka mówionego, która ma najszerszy uzus i związana jest z codzienną komunikacją. Badacz wskazuje dwa warianty języka potocznego:

– wariant neutralny, obiegowy, standardowy – w relacjach niekoleżeńskich lub oficjalnych czy półoficjalnych;
– wariant nacechowany – w kontaktach koleżeńskich, rodzinnych, poufałych, konfliktowych (Wilkoń 2000: 53).

J. Warchala, w odróżnieniu od A. Wilkonia, zawęża sferę funkcjonowania języka potocznego, który postrzega jako główną mówioną odmianę polszczyzny, do sytuacji o niskim stopniu oficjalności (Warchala 2003: 15).

Podobnie jak w języku polskim, w czeszczyźnie istnieje wiele odmiennych ujęć tego, co rozumiemy pod pojęciem języka i jego odmian, wariantów czy stylów. Niełatwo jest wskazać to, co w języku czeskim stanowi odpowiednik polskiego terminu „język potoczny".

J. Warchala, opisując kategorię potoczności w języku, podkreśla wyraźne rozgraniczenie czeskiego języka literackiego (*spisovná čeština*) i czeskiego języka potocznego (*obecná čeština*). Zresztą zaprezentowana przez badacza stratyfikacja czeszczyzny powszechnie pojawia się w pracach językoznawczych. Należy jednak zwrócić uwagę na to, iż

wskazywany przez J. Warchalę termin *obecná čeština* dotyczy języka potocznego używanego w Czechach (*Čechy*), a nie na Morawach (*Morava*) czy na Śląsku (*Slezsko*). Jeśli więc traktować termin *obecná čeština* jako ekwiwalent języka potocznego, to należy mieć na względzie ograniczone terytorium jego występowania. Ponadto *obecná čeština* jest nieliteracką odmianą języka, czyli nie można jej uznać za formę mówioną języka literackiego (ogólnego)[2]. Wydaje się więc, że *obecná čeština* to bardziej kategoria językowa, zwana interdialektem[3], niż język potoczny. Nieprzypadkowo G. Balowska i M. Balowski w artykule *Problemy ze standaryzacją współczesnego języka czeskiego (cz. 1)* termin *obecná čeština* tłumaczą jako „»ludowy« język potoczny" (B a l o w s k a, B a l o w s k i 2008: 210), w ten sposób badacze podkreślają inny zakres pojęciowy terminu *obecná čeština* niż ten utrwalony w polskim językoznawstwie.

Właściwy rodzaj opozycyjności, moim zdaniem, powstaje, gdy zestawimy z sobą terminy „czeski język literacki" (*spisovná čeština*) – „czeski język potoczny" (*hovorová čeština*[4]). Należy jednak pamiętać, iż terminy *potoczność* (*hovorovost*) czy *język potoczny* (*hovorový jazyk*) nie są w językoznawstwie czeskim traktowane jednoznacznie, a niekiedy wręcz kwestionowane przez niektórych badaczy. Niemniej taka właśnie ekwiwalencja wydaje się najbardziej uzasadniona. Wskazują ją

---

[2] Niejednoznacznie określają znaczenie terminu *obecná čeština* bohemiści, co zauważa S. Machová: „[...] Vymezit v současnosti význam termínu *obecná čeština* je značně komplikované [...]" (M a c h o v á 2008: 309).

[3] M. Krčmová w artykule hasłowym poświęconym terminowi *obecná čeština* wskazuje jego dwa znaczenia. W pierwszym określa go jako interdialekt powstały w wyniku ewolucji czeskich dialektów lokalnych. W drugim znaczeniu *obecná čeština* to spontaniczny język mówiony w sytuacjach prywatnych i półoficjalnych, w niewielkim stopniu zróżnicowany społecznie i regionalnie, będący substandardem (niższym standardem) języka czeskiego (K r č m o v á 2002: 81).

[4] G. Balowska i M. Balowski termin *hovorová čeština* tłumaczą jako „czeski język mówiony" (B a l o w s k a, B a l o w s k i 2008: 210). Podobne stanowisko zajmuje T.Z. Orłoś, akcentując literackość tej odmiany języka i określając relacje między terminami *hovorová čeština* a *obecná čeština*. Autorka pisze: „Na co dzień jednak Czesi, chcący używać języka literackiego, posługują się jego odmianą mówioną, jest to tzw. *hovorová čeština*, która dawniej przez niektórych językoznawców traktowana była jako samodzielna odmiana języka. Charakteryzuje się ona uproszczoną składnią, brakiem form książkowych, unikaniem pewnych sekundarnych przyimków, krótszych form przymiotnikowych w orzeczniku oraz m.in. częstym użyciem uniwerbizmów, co przybliża ją do języka potocznego – *obecná čeština*" (O r ł o ś 2005: 137).

również autorki [*Współczesnej stylistyki*], podkreślając zarazem wielość synonimów terminu *język potoczny* w językoznawstwie polskim, takich jak: *język mówiony* (*mluvený jazyk*), *ustny* (*ústní*) czy *kolokwialny* (*kolokviální*) (Čechová, Krčmová, Minářová 2008: 56). Nie inaczej zresztą jest w lingwistyce czeskiej, w której znajdujemy – poza już wcześniej wymienionymi – *mluvený text*, *mluvená čeština*, *bežna komunikace* czy *běžně mluvený jazyk*.

Wyjaśnienia wymaga termin *běžně mluvený jazyk* (*běžná mluva*, *běžně mluvený projev*), który można tłumaczyć jako „codzienny język mówiony" („mowa codzienna"). W językoznawstwie czeskim codziennego języka mówionego nie traktuje się jednak jako odmiany języka literackiego. Ten fakt powoduje, że nie można tego terminu uznać za odpowiednik terminów *język potoczny* w języku polskim i *разговорная речь* w języku rosyjskim, które są odmianami języka ogólnego (literackiego).

W językoznawstwie rosyjskim chyba najwyraźniej przeprowadzona jest granica między mówionym językiem literackim (*литературная речь*) a mową potoczną (*разговорная речь*). Ta druga może być używana bądź w oficjalnej, bądź w nieoficjalnej sytuacji komunikacyjnej.

Je.A. Ziemskaja tak definiuje jeden i drugi: „[...] русский литературный язык существует в двух основных разновидностях. Одну из них называют кодифицированным литературным языком, другую – разговорным литературным языком. Разговорный литературный язык принято обозначать термином »разговорная речь«" (Земская 2006: 3). Zdaniem badaczki, lepszym byłby termin *język potoczny* (*разговорный язык*), jednak, jak sama podkreśla, nie powstała tradycja jego użycia.

Niemniej i w językoznawstwie rosyjskim występują różne terminy na określenie języka mówionego czy potocznego.

L.P. Krysin rozróżnia *język literacki* (*книжно-литературный язык*) i *potoczną odmianę języka literackiego* (*разговорная разновидность литературного языка*). Stwierdza, że „в отличие от книжного, разговорный литературный язык не является предметом кодификации: в нем, безусловно, действуют определенные нормы (благодаря чему, например, легко отличить устную речь носителя литературного языка от устной речи носителя диалекта ил просторечия), но эти нормы сложились исторически и никем сознательно не регулируются и не закрепляются в виде каких-либо правил и ре-

комендаций. Тем самым кодифицированность / некодифицированность – еще один, причем весьма существенный, признак, различающий книжную и разговорную разновидность литературного языка" (Крысин 2003: 43).

O.A. Łaptiewa, używając określenia *устно-разговорная разновидность литературного языка*, niejako spaja dwa terminy, które zwykle stosowane są zamiennie: *język mówiony* i *język potoczny* (Лаптева 2003). To jeszcze raz potwierdza częste zjawisko utożsamiania języka mówionego z językiem potocznym.

W pracach O.B. Sirotininej, oprócz definicji mowy potocznej, pojawia się rozróżnienie literackiej mowy potocznej (*литературная разговорная речь*), nieliterackiej mowy potocznej (*просторечие*) oraz dialektu (*диалектная речь*) (Сиротинина 1974: 17).

Podsumowując, właśnie skodyfikowanie języka literackiego i jego znormalizowanie w gramatykach i słownikach odróżnia go od mowy potocznej, która charakteryzuje się spontanicznością, brakiem przygotowania, bezpośrednim udziałem w niej rozmówców oraz nieoficjalnością sytuacji komunikacyjnej.

W niniejszej monografii używam terminu *język mówiony*, natomiast potoczność często bywa przypisywana analizowanym środkom językowym.

Podstawowym założeniem pracy jest ukazanie podobieństw i różnic w funkcjonowaniu najczęściej używanych wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej, a zarazem zmniejszenie dysproporcji w liczbie opracowań dotyczących odmiany mówionej i pisanej języka polskiego, czeskiego i rosyjskiego. Odmiana mówiona nie mniej ważna, trudniejsza do opisu, pokazuje jaskrawiej złożone mechanizmy kontaktów werbalnych.

Można stwierdzić, iż występowanie wyrażeń metatekstowych w procesie porozumiewania się jest zjawiskiem naturalnym, wynikającym ze spontaniczności i z nieprzygotowania samych jego uczestników. Bez obecności tych elementów tekst staje się sztuczny, mniej spójny, gorzej percepowany przez rozmówcę. Paradoksalnie więc, jednostki, które zaburzają koherentność i linearność przekazu, pomagają rozmówcy w jego rozumieniu. Innymi słowy, tworzą lepsze warunki do komunikowania się między ludźmi.

Istotę relacji tekst – metatekst precyzyjnie opisuje A. Wilkoń w monografii *Spójność i struktura tekstu*. Pisze tak: „Metatekst jest typem

wypowiedzi, która nadbudowuje się nad wypowiedzią, organizując i sterując w poważnym stopniu jego strukturą semantyczną i formalną. Metatekst nie istnieje jednak bez tekstu, podczas gdy tekst może się obyć bez wyrażeń metatekstowych czy całych wypowiedzeń metatekstowych" (W i l k o ń 2002: 95). Badacz, wskazując podrzędność metatekstu wobec tekstu, zwraca jednak uwagę, że znaczenie metatekstu zależy od rodzaju tekstu, jego funkcji oraz konwencji obowiązujących w danym czasie (W i l k o ń 2002: 95).

Za kategorię tekstologiczną uznaje metatekst J. Labocha; pisze: „[...] warstwa metatekstowa, zarówno eksplicytna, jak również implicytna nie tylko porządkuje i komentuje opowiadane zdarzenia, lecz również stanowi istotny element współpracy między narratorem i słuchaczem, ułatwiając spójny odbiór tekstu" (L a b o c h a 2008: 140)[5].

Wydaje się, że odmiana mówiona języka jest tą sferą, w której metatekst funkcjonuje najszerzej.

Punkt wyjścia analizy lingwistycznej stanowią polskie operatory metatekstowe, którym starano się przyporządkować czeskie i rosyjskie odpowiedniki. To znalezienie wzajemnej ekwiwalencji jest oparte na określonej w toku badań polskiego, czeskiego i rosyjskiego języka mówionego grupie wyrażeń (operatorów) o funkcji fatycznej. Są to głównie operatory quasi-czasownikowe odwołujące się do wiedzy, procesu rozumienia i percepcji zmysłowej rozmówcy oraz dopingujące do aktywności werbalnej. Wyjątek stanowią wyrażenia metatekstowe w pytaniach dopingujących, które najczęściej nie są operatorami quasi-czasownikowymi. W centrum uwagi znalazły się wyrażenia metatekstowe wraz z możliwymi sekwencjami oraz zakresy ich funkcjonowania w odmianie mówionej języka.

Największą trudność, która pojawia się w konfrontacji wyrażeń metatekstowych, stanowią zasady określania ich wzajemnej ekwiwalentności (odpowiedniości). Spowodowane jest to poszukiwaniem adekwatności między jednostkami w różnym stopniu zdesemantyzowanymi. Ich prymarna funkcja semantyczna ustępuje miejsca sekundarnej funkcji metatekstowej. Ta właśnie kwestia stanowi największą trudność w opisie jednostek, których rola w komunikacji sprowadza się do pełnienia określonej funkcji.

---

[5] Za podstawę materiałową analizy posłużyły autorce mówione teksty folklorystyczne, w których występuje model komunikacyjny: gawędziarz – audytorium.

Wyrażenia metatekstowe, co należy szczególnie podkreślić, są jednostkami synsemantycznymi, których znaczenie i funkcje w dużym stopniu są kształtowane przez poprzedzające je repliki. Są więc ustosunkowaniem lub reakcją mówiącego na to, co nastąpiło wcześniej.

Nie przypadkiem właśnie kontekstowość i sytuacyjność są elementami, które pozwalają na definiowanie znaczeń i funkcji określonych operatorów metatekstowych. Zwraca na ten aspekt pośrednio uwagę B. Boniecka, która opisując znaczenie sytuacji w tworzeniu tekstu potocznego, stwierdza: „Tekstowość wypowiedzi potocznej motywowana jest sytuacją. Wypowiedź potoczna jest tekstem, o ile jest osadzona w sytuacji, o ile da się osadzić w sytuacji czy też o ile da się ją z sytuacji wyprowadzić. Sytuacja jest podstawą struktury tekstowej" (B o n i e c k a 1999: 34). Chciałoby się dopowiedzieć – sytuacja jest podstawą struktury tekstowej, której integralnym elementem są współtworzące ją wyrażenia metatekstowe.

Stąd też wynika coraz częściej dostrzegana słabość wielu opracowań leksykograficznych, które ze względu na złożoność opisu jednostek metatekstowych w ogóle ich nie notują. Utrata znaczenia, a przede wszystkim niekiedy różny stopień desemantyzacji, w połączeniu ze skomplikowanym opisem kontekstu i sytuacji użycia jednostki leksykalnej powoduje, iż prace słownikowe nie mogą zaspokoić potrzeb komunikacyjnych ich użytkowników. Ta ostatnia uwaga dotyczy zwłaszcza opracowań dwujęzycznych, które zwykle nie rejestrują operatorów metatekstowych, a jeśli już, to tylko niektóre formacje i w dodatku bez niezbędnego komentarza pragmatycznego. Wyrażenia metatekstowe obnażają słabość definicji tradycyjnych, do dziś spotykanych w większości opracowań leksykograficznych, które nie uwzględniają kontekstu jako jednego z kryteriów określania znaczeń i funkcji jednostek leksykalnych.

Choć badanie funkcji metatekstowej jest dla mnie zadaniem podstawowym, to w niniejszej analizie nie ignoruję podstawowych funkcji semantycznych jednostek leksykalnych, które to uwzględniam w konfrontacji polsko-czeskiej i polsko-rosyjskiej. Tak więc podobieństwo semantyczne i formalne jest w tej pracy elementem podstawowym w określaniu ekwiwalencji między poszczególnymi polskimi, czeskimi i rosyjskimi wyrażeniami metatekstowymi.

Za podstawę konfrontacji przyjąłem analizę podobieństwa semantycznego, zbieżności funkcji i lokalizacji w wypowiedzi.

Jednym z głównych celów, które sobie postawiłem, jest pokazanie oddziaływania wyrażeń metatekstowych na pole informacyjne i jednostki składniowe, które znajdują się w ich bezpośrednim sąsiedztwie; innymi słowy, ukazanie metatekstowości jako elementu konstrukcyjnego wypowiedzi, który bardziej ją zespaja niż dezorganizuje.

Praca ma głównie charakter materiałowy, problemy w niej podnoszone wymagają bowiem ilustracji przykładowych, niekiedy w obszernych kontekstach. Jest to zabieg konieczny, gdyż wnioski, które są formułowane, muszą być w jak największym stopniu zobiektywizowane i niezafałszowane, nie mogą świadczyć o subiektywnych odczuciach autora czy też jego nierzetelności badawczej. Badany materiał służy jednak teoretycznym uogólnieniom.

Materiał wykorzystany w pracy pochodzi głównie z bazy[6] wypowiedzi zasłyszanych (głównie w sytuacji nieoficjalnej) u rodzimych użytkowników poszczególnych języków, tworzonej przeze mnie od 1996 do 2009 roku w następujących miastach:

– Katowice, Sosnowiec, Częstochowa, Żory (materiał w języku polskim);
– Hradec Králové, Brno, Ostrava, Olomouc, Český Krumlov (materiał w języku czeskim);
– Moskwa, Sankt Petersburg (materiał w języku rosyjskim).

Przedstawiony materiał stanowią spontaniczne rozmowy osób dorosłych przeprowadzone w typowych sytuacjach życia codziennego. Zwykle są to osoby, które łączą bliskie więzi rodzinne lub towarzyskie. Uwzględniając typologię kontaktów nieoficjalnych A. Awdiejewa zależną od stopnia trwałości kontaktu, można je określić jako kontakty rodzinno-domowe oraz towarzyskie (A w d i e j e w 2004: 50).

Ponadto materiał został uzupełniony wypowiedziami zaczerpniętymi z polskich, czeskich i rosyjskich programów telewizyjnych i radiowych dostępnych drogą satelitarną. W niewielkim stopniu materiał egzemplifikacyjny pochodzi z literatury beletrystycznej. Przy czym ten ostatni został wyekscerpowany wyłącznie z tekstów oryginalnych. Przekłady tekstów literackich zostały celowo pominięte. Moim zdaniem, przekład artystyczny nie jest właściwym materiałem do badań języka mówionego, nie wspominając o elementach metatekstowych, o czym najlepiej

[6] Ogółem zebrałem 15 000 fragmentów dialogów z analizowanymi wyrażeniami w języku polskim, czeskim i rosyjskim, po 5000 w każdym z nich.

świadczy zupełna niekiedy dowolność ich tłumaczenia. Zdanie się zatem na tworzenie leksykonu metatekstowego na podstawie poszczególnych tłumaczeń polsko-czeskich i polsko-rosyjskich tekstów beletrystycznych byłoby koncepcją metodologicznie nieuzasadnioną. Oprócz tego dialogi w tekstach literackich często nie uwzględniają wielu sekwencji metatekstowych, ponieważ ich autorzy uważają je, co można zrozumieć, za językowo niestaranne czy niepoprawne. Brakuje w nich między innymi tego, co wynika ze spontanicznego konstruowania wypowiedzi, czyli wszelkich problemów z generowaniem tekstu. Urwania, przerwania, powtórzenia, korekty czy inne, nazwijmy to, niedoskonałości – są pomijane.

Wszystkie przykłady są przytoczone z zachowaniem zasad ortografii polskiej, czeskiej i rosyjskiej. Świadomie zrezygnowałem z transkrypcji i zapisu wymowy, po które często sięgają badacze jednego języka – poloniści, bohemiści, rusycyści.

Moja analiza jest odmienna od wielokrotnie przywoływanej w tej monografii konfrontacji dwujęzycznej polsko-rosyjskiej autorstwa Z. Czapigi, dla której obszarem badania operatorów metatekstowych są głównie rosyjskie teksty beletrystyczne i ich przekłady na język polski. Koncepcja opisu przyjęta przez autorkę powoduje, iż praktycznie każde wyrażenie metatekstowe zaproponowane przez tłumacza jest elementem leksykonu, co, moim zdaniem, może budzić wątpliwości. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że w odróżnieniu od niniejszego opracowania, w pracy *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki* badaczka analizuje kilka grup wyrażeń metatekstowych, nie koncentrując się na jednej wybranej o określonej funkcji (C z a p i g a 2006).

Metodologicznie praca wpisuje się w obszar zagadnień będących domeną lingwistyki tekstu, teorii dyskursu, gramatyki komunikacyjnej oraz językoznawstwa pragmatycznego. Z uwagi na fakt, iż praca jest konfrontacją trójjęzyczną, na moją perspektywę badawczą autora miały wpływ koncepcje badaczy wymienionych języków.

Podstawowym rozstrzygnięciem metodologicznym jest uznanie wyrażeń metatekstowych za elementy tekstu, które oprócz pełnienia funkcji konstrukcyjnych, są nacechowane pragmatycznie. Innymi słowy, w jednostkach metatekstowych upatruję głównie zjawisko tekstotwórcze i pragmatyczne.

Tekstotwórczość wyrażeń metatekstowych przejawia się w zapowiadaniu tematu, rodzaju nawiązań między wypowiedziami (zdaniami), or-

ganizacji tekstu poprzez wskazanie ekwiwalencji czy reguł hierarchizacji (W i e r z b i c k a 1971: 118).

Wyrażenia metatekstowe są także obiektem analizy pragmalingwistycznej. Wynika to z faktu, iż ujawniają one strategię komunikacyjną mówiącego, jego stosunek zarówno do treści przez niego wypowiadanych, jak i do rozmówcy. To wyrażenia metatekstowe narzucają określoną interpretację wypowiedzi, wskazują interlokutorowi określony sposób jej odbioru. Wszystko to razem sytuuje analizowane wyrażenia metatekstowe w obszarze badań pragmalingwistycznych.

Jednak nie należy zapominać, iż tekst mówiony jest strukturą, której opis poza kategoriami pragmatycznymi powinien uwzględniać również kategorie gramatyczno-semantyczne. Wszak tekst mówiony stanowi zjawisko, w którym zatarcie granic między semantyką a pragmatyką jest szczególnie widoczne. Nie przypadkiem więc w opisie analizowanych wyrażeń metatekstowych widać wyraźny wpływ tzw. polskiej szkoły semantycznej, koncepcji najbliższej autorowi niniejszej monografii.

Głównym zadaniem, które sobie postawiłem, była analiza wyrażeń metatekstowych w strukturze syntaktyczno-semantycznej oraz na poziomie funkcjonalno-pragmatycznym wypowiedzi. Dodam jeszcze, że badanie jednostek metatekstowych przeprowadzone zostało w szerokim planie tekstologicznym.

Mam nadzieję, że niniejsza praca będzie pożytecznym wkładem w badania nad jednostkami metatekstowymi w polskim, czeskim i rosyjskim języku mówionym.

Głęboką wdzięczność chciałbym wyrazić Panu Profesorowi Piotrowi Czerwińskiemu za wiele cennych uwag i sugestii, które w sposób zasadniczy wpłynęły na ostateczny kształt niniejszej monografii, Panu Profesorowi Kazimierzowi Ożogowi za niezwykle wnikliwą i pełną przychylności ocenę moich dociekań badawczych, czeskim i rosyjskim Koleżankom i Kolegom, dzięki którym mogłem weryfikować i konfrontować zebrany materiał językowy.

Słowa podziękowania za życzliwość i wsparcie kieruję również do Koleżanek i Kolegów z macierzystego Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego.

Indeks polskich, czeskich i rosyjskich wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej

W indeksach odnotowano wyrażenia, które zostały wyszczególnione i omówione w niniejszej monografii. Celowo pominięto operatory pochodzące od czasowników tworzących pary aspektowe; operatory te nie znalazły się w zebranym materiale (np. warianty *смотри* / *посмотри*). Ich brak w indeksach nie świadczy o tym, że nie są używane.

Indeks polskich wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej

a co? 182
a słuchaj 126, 127
a spójrz 157
a ty co? 184
a wiesz 65, 66, 79, 80
a więc posłuchaj 132
a więc rozumiesz 99, 100, 105
a więc słuchaj 132
a więc widzisz 161, 162
a więc wiesz 69–72
a więc zrozum 104
a zobacz 158
albo wiesz co 63
ale co? 182
ale patrz 44, 144, 153, 154
ale patrz no 158
ale poczekaj 140
ale popatrz 153, 154
ale popatrz no 158
ale posłuchaj 128, 130, 154
ale posłuchaj no 130
ale przyznaj 117
ale rozumiesz 93, 96–98
ale słuchaj 126, 128, 130
ale słuchaj no 130
ale spójrz 157
ale widzisz 163
ale wiesz 78, 81–83
ale wiesz co 44, 121
ale wiesz no 78

ale zastanów się 114
ale zobacz 154, 158
ale zobacz no 158
ale zrozum 103
ano posłuchaj 133
ano rozumiesz 97
ano słuchaj 133
ano wiesz 80

bo co? 182
bo patrz 154
bo posłuchaj 134
bo rozumiesz 94, 97, 99
bo słuchaj 134
bo spójrz 157
bo widzisz 154, 162
bo wiesz 69–71, 78, 83, 97
bo zobacz 158

co? 168–170, 181, 182, 185
czekaj 41, 44, 45, 121, 137–140
czy tak? 169, 180
czyż nie? 166, 169
czyż nie tak? 171, 172

dobra? 176, 177
dobrze? 176, 177

i co? 182
i jak? 185
i patrz 158
i popatrz 158
i rozumiesz 91–94
i spójrz 157
i widzisz 160, 162
i wiesz 43, 44, 65, 66, 76, 91
i zobacz 150, 158

jak? 185
jak myślisz? 180

nie? 174–176, 186
nie bo wiesz 69
*nie myślisz?*180
nie uwierzysz 115, 116
nieprawdaż? 165–167, 170–173, 180
no ale patrz 151
no ale popatrz 151
no ale posłuchaj 129
no ale rozumiesz 96, 106
no ale słuchaj 129
no ale wiesz 83
no ale zobacz 158
no ale zrozum 104
no bo rozumiesz 94
no bo spójrz 157
no bo wiesz 69
no co? 182
no i co? 182
no i jak? 185
no i patrz 151
no i popatrz 151
no i rozumiesz 94–96, 106
no i słuchaj 128, 129
no i widzisz 160
no i wiesz 43, 44, 76, 84
no nie? 165–167, 169, 175, 176
no patrz 151
no popatrz 151
no rozumiesz 95, 96
no słuchaj 126
no to co? 182
no to posłuchaj 132, 133
no to słuchaj 126, 132
no widzisz 160, 162
no wiesz 75–80, 83
no więc widzisz 162
no zobacz 158
no zrozum 104

o widzisz! 163

patrz 43, 45, 55, 121, 142–144, 146, 149, 150, 189
patrz no 158
poczekaj 45, 137–141
pomyśl 45, 112, 113
popatrz 41–43, 44, 142–144, 146, 149, 150, 189
popatrz no 158
posłuchaj 45, 86, 120, 121, 123–126, 140
posłuchaj no 129, 130, 141, 150
prawda 43
prawda? 45, 124, 165–167, 169, 171–173, 176, 181
prawda co nie? 173
prawda że nie? 172, 173
prawda że tak? 172, 173
przyznaj 117, 118
przyznasz? 117

rozumiesz 41–45, 54, 55, 85–88, 91, 95, 104, 106, 107, 112, 118, 121, 189
rozumiesz? 88, 89, 136, 137
rozumiesz, nie? 89
rozumiesz no 96, 106

sam rozumiesz 101
słuchaj 30, 41–45, 55, 119–121, 123, 124, 140, 150, 189
słuchaj no 44, 129, 130, 141
słuchasz mnie? 135, 136
słyszysz! 136
słyszysz? 136, 137
spójrz 43, 142, 144, 155–157

tak? 173, 174, 176, 186
tak więc co? 182
tak więc rozumiesz 100
tak więc widzisz 161
tak więc wiesz 72, 73
tak że wiesz 44
to co? 182
to posłuchaj 132
to słuchaj 132
to wiesz 82
ty rozumiesz 90
ty wiesz 60, 61
ty wiesz co 56

uwierz (mi) 45, 116
uwierzysz? 115

widzisz 41–45, 121, 158–161, 189
wierzysz? 115
wiesz 24, 41–43, 45, 54–57, 60, 68, 69, 83–86, 107, 112, 118, 121, 149, 159, 188, 189
wiesz co 41, 56, 61, 62
wiesz co? 62
wiesz no 77, 84
więc co? 182
więc rozumiesz 99, 100, 105
więc wiesz 69, 70, 71, 72
więc zobacz 158
więc zrozum 104
wyobraź sobie 41, 43, 44, 45, 107–113, 118, 121
wyobrażasz sobie? 110, 111, 115, 118

zaczekaj 137, 139, 140
zastanów się 113, 114
zgodzisz się? 180
zgodzisz się, prawda? 181
zgódź się 117, 118
zobacz 41, 43, 44, 143, 144, 146, 157, 158
zobacz no 158
zrozum 102, 104, 105, 149
zrozumiałeś (*zrozumiałaś*)*?* 90

że co? 182

Indeks czeskich wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej

a chápeš 84, 92, 94
a co ty? 184
a cože? 183
a dívej (se) 150
a koukni 158
a podívej (se) 150
a poslyš 127
a přemýšlej 114
a vidíš 150, 160, 162
a víš 65, 66, 79, 80
ale chápej 106
ale chápeš 98
ale dívej (se) 153
ale koukni 158
ale pochop 103
ale počkej 140
ale podívej (se) 153, 154
ale poslyš 128
ale přemýšlej 114
ale rozumíš 98
ale to víš 82
ale vidíš 163, 164
ale víš 66, 81, 82,
ale zamysli se 114
ano? 48, 167, 174, 175, 179

chápej 105, 106
chápeš 86, 88, 106, 189
chápeš? 89, 136, 137
chápeš-li 101, 106
co? 167, 168, 182, 183, 186
co myslíš? 180
copak? 182
což? 168, 183
cože? 168, 183
cožpak? 183

dívej (se) 47, 48, 142, 143, 145, 189
hele 48, 143, 155, 156
hele divej se 156
hele koukej 164
hele podivej se 156
hele poslouchej 133
hele poslyš 133, 156
heled' 143, 155, 156

jo? 167, 174, 175, 179

koukej (se) 143, 145, 146, 149, 157
koukni (se) 143, 145, 158

ne? 33, 48, 167, 174, 175
nebo ano? 172
nebo jo? 172
nebo ne? 172
nebo víš co 63
nemyslíš? 180
není-liž pravda? 171
no a co? 183
no a vidíš 160
no ale pochop 104, 106
no ale podívej (se) 151
no ale poslouchej 129
no ale poslyš 129
no ale víš 83
no chápeš 94
no cože? 183
no dívej (se) 151
no koukni 158
no ne? 175
no pochop 104
no podívej (se) 151
no poslyš 128, 133
no rozumíš 94, 95, 97
no tak co? 183
no tak koukni 158

no tak vidíš 161
no vidíš(!) 48, 145, 163
no víš 75, 76, 78, 80

pochop 102, 104–106
pochopils (*pochopilas*)*?* 90
počkej 47, 48, 137, 139–141
podívej (se) 47, 48, 142–146, 149, 150, 156, 157, 189
pomysli si 47, 112, 113
popřemýšlej 113
poslechni 120, 122
poslechni mě 123, 125, 134
posloucháš mě? 135, 136
poslouchej 46, 48, 120–122, 124, 125, 133, 134, 156
poslyš 33, 46, 48, 120–124, 126, 140
pravda 33, 47
představ si 47, 107–110, 112
přemýšlej 113, 114

rozuměls (*rozumělas*)*?* 90
rozumíš 34, 46, 47, 48, 54, 86–89, 99, 106, 112, 189
rozumíš? 89, 90, 136, 137
rozumíš-li 101
rozumíš, ne? 89

sám chápeš 102
sám rozumíš 102
slyšíš! 136, 137
slyšíš? 136, 137
souhlasíš? 117, 180
souhlasíš, ne? 181

tak chápej 106
tak chápeš 94, 100
tak co? 183
tak koukej 155
tak koukni 158
tak pochop 104, 105
tak podívej (se) 154, 155
tak poslouchej 132, 133
tak poslyš 128, 132, 133
tak to vidíš 161
tak to víš 73
tak vidíš 145, 161
tak víš co 71, 72
to mi věř 116
to víš 33, 62, 71, 72, 83

věř mi 116
vid' že ano? 172, 173
vid' že jo? 172, 173
vid' že ne? 172, 173
vid'? (*vid'te?*) 47, 172, 173, 186
vida 143, 145, 156, 157, 164
vidíš 142, 143, 145, 158–161, 189
víš 33, 34, 47, 48, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 68–70, 83, 84, 112, 134, 188, 189
víš co 61, 62, 63
víš co? 62

zamysli se 113, 114

že? 33, 47, 124, 167–169, 186
že ano? 47, 118, 167, 169, 172, 186
že jo? 48, 118, 169, 172, 186
že ne? 169, 172, 186

Indeks rosyjskich wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej

а? 170
а вот знаешь 79, 80
а вот слушай 130, 131
а вот смотри 153
а знаешь 65, 66
а слушай 127
а то видишь 162, 163
а то знаешь 70, 72
а то понимаешь 98
а то смотри 135, 147, 154, 155
а ты что? 184
а что? 183

ведь нет? 179
ведь правда? 178
ведь правда же? 178
ведь так? 37, 178
видишь (ли) 35, 44, 49, 52, 53, 142, 143, 148, 149, 158-160, 164, 189
воображаешь (себе)? 100
вообрази 35, 44, 50, 51, 53, 109, 110
вот видишь 162
вот видишь! 163
вот знаешь 79, 80
вот слушай 130
вот смотри 152

да? 165, 174, 177, 178
да видишь 150, 160
да вот знаешь (ли) 67
да вот понимаешь 94
да вот послушай 127
да вот слушай 127
да знаешь 66, 67, 84
да пойми 104
да понимаешь 92, 93
да понимаешь ли ты 93
да послушай 127, 128
да слушай 127, 128
да смотри 150
да ты знаешь 66, 67
да что? 184
думаешь? 180

знаешь (ли) 34, 35, 49–55, 57–60, 63, 64, 68, 69, 83, 84, 91, 122, 188, 189
знаешь что 61, 62, 122,
знаешь что? 61, 62

и вот понимаешь 94
и вот слушай 130, 131
и вот смотри 153
и знаешь 65, 66
и понимаешь 92, 93
и смотри 150
и что? 183
идет? 179
или знаешь что 63

как? 167, 185

ладно? 177

не думаешь? 180
не поверишь 50, 116
не правда ли? 165, 167, 171, 177
не так ли? 167, 171, 172, 176, 177
не так ли верно? 165
нет? 174
неужели? 37, 124
но видишь (ли) 163
но знаешь 81
но знаешь что 81
но не поверишь 116
но подожди 140

но пойми 102
но понимаешь 98
но послушай 128
но слушай 128
но смотри 153, 154
но согласись 117
ну видишь 160
ну вот видишь 160
ну вот знаешь 79
ну вот понимаешь 94
ну вот слушай 130, 131
ну вот смотри 153
ну знаешь 74–78, 80
ну и знаешь 76, 77
ну и как? 185
ну и слушай 128, 129
ну и что? 183
ну как? 185
ну подумаешь 112
ну пойми 104
ну понимаешь 95, 97
ну послушай 133
ну слушай 128, 133
ну смотри 147, 151, 152

поверишь (ли) 50, 53, 115
поверь (мне) 35, 44, 50, 53, 116
подожди 139, 140,
подумаешь 53, 112
подумай 44, 53, 112
пойми 102, 104
понимаешь (ли) 35, 44, 50–53, 87, 88, 91, 106, 189
понимаешь? 89, 136, 137
понимаешь, нет? 89
понял(а)? 90
понял(а), да? 90
послушай 35, 37, 44, 53, 120, 122, 123, 125
послушай же 129
посмотри 147, 158, 189
посмотри же 152
постой (*постой-ка*) 53, 140, 141
правда? 165, 167, 171, 177, 178
правда ведь? 178
правда ведь, да? 173
правда ведь, нет? 173
правда же? 178
правда ли? 171

представляешь (себе) 51, 52, 109–111
представляешь (себе)? 110, 111
представь (себе) 44, 50, 51, 53, 107, 109, 110
прикинь 51, 109, 111

сам понимаешь 87, 101
слушай 36, 51, 53, 120, 122–126
слушай же 129
слышишь! 137
слышишь? 136, 137
слышь 130
смотри 51, 53, 122, 146–150, 158, 189
смотри же 152
согласен (согласна)? / (ты) согласен (согласна)? 117, 180, 181
согласен, да? 181
согласен, нет? 181
согласись 35, 50, 53, 117

так? 178
так ведь? 178
так видишь (ли) 161
так вот знаешь 72, 79
так вот понимаешь 100
так вот слушай 130, 131
так вот смотри 153
так же? 178
так знаешь (ли) 72
так пойми 104, 105
так понимаешь 100

так послушай 132, 133
так слушай 132, 133
так что видишь (ли) 161
так что знаешь 73
так что понимаешь 100
так что послушай 132
так что слушай 132
так что смотри 155
тогда пойми 105
тогда послушай 132, 133
тогда слушай 132, 133
ты знаешь 61, 122
ты понимаешь? 90
ты слушаешь меня? 135, 136
ты что? 184
ты что же? 185

хорошо? 177

что? 167, 169, 182
что ж(е)? 167, 184
что ли? 167, 169, 170, 184

это знаешь 82

Andrzej Charciarek

Polish metatextual expressions of a phatic function and their Czech and Russian equivalents

S u m m a r y

The work is a linguistic analysis of metatextual expressions of a phatic function in a Slavonic confrontational Polish-Czech-Russian perspective.

It is difficult to imagine an every-day linguistic communication without metatextual expressions of a phatic function. They give conversations appropriate dynamism, activate speaker's perception and constitute an important constructive element of conversation they combine, value and segment. The adjustment of the metatext to the subject text does not exclude the former from generating the spoken text. Metatextual expressions cocreate a semantic and formal structure of the spoken discourse and are often an element reinforcing different interactive actions.

A frequent treatment of phatic auxiliaries in the literature of the subject makes it difficult to define their functions in the spoken language which are different depending on their particular types. Likewise, different Polish, Czech and Russian metatextual formations are created on their basis. A separate linguistic analysis of Polish metatextual units proposed in the work allows for a more precise definition of their possible equivalents in the Czech and Russian language, and makes it easier to indicate similarities and differences in their functioning.

The aim of the work is to present a phatic metatext as a constructive element of the spoken dialogue which thanks to it becomes more fluent, communicative and organised.

The first and second chapters are devoted to theoretical aspects connected with the research in question.

Chapter *Metatextual expressions in Polish, Czech and Russian linguistics* is on the one hand an overview of theoretical assumptions about the metatext and the current state of its studies, and on the other a proposal for defining the status of such expressions.

The second chapter presents metatextual expressions of a phatic function being the object of teh analysis, and defines the principles of their classification. The basis of the phatic auxiliary division, despite desemantisation and movement of their function, was

their primary semantics, that it basic categories of ordering the world through language.

Ther empirical part opens the third chapter devoted to the most frequently used auxiliary in the spoken Polish language *wiesz*, and its Czech and Russian equivalents. A dominating functionn of these auxiliaries is maintaining contact with the speaker, and, thus, miantaining appropraite dynamism of the communication process. *Wiesz / víš / знаешь* organise the transmission process alone, opening and closing an informative field they often influence. That is why they often perform a persuasive and expressive function. A detailed analysis of *wiesz / víš / знаешь* and its different sequences shows how important a constructive element they are for the discourse.

Auxiliaries *rozumiesz / rozumíš (chápeš) / понимаешь* described in chapter four have similar fetaures. What pays attention is their primary semantic function, namely umderstanding referring to basic skills enabling communication, i.e. mesage coding and decoding, or de facto controlling the course of the communication process.

The principle of a selective analysis of metatextual expressions is confirmed by the group of "thinking-imaginative" expressions analysed in chapter five. The task of these auxiliaries is to stimulate a given mental state of the speaker, which makes the phatic function performed by them often replaced with the persuasive and expressive one.

A description of the Polish auxiliary *słuchaj* and its Czech and Russian equivalents in chapter six confirms the specificity of this group of "strong" metatextual expressions. "Auditory" auxiliaries are important initial phatic signals of the dsicourse, allowing for e.g. a fluent shift of conversation topic. Thay are also potential elements of a persuasive strategy shaping speaker's evaluation or opinion.

Chapter seven is devoted to "visual" metatextual auxiliaries of *patrz(po)patrz / (по)смотри / (po)dívej (se)* type, often skipped in works concerning a description of phatic signals. It might derive from their semantics alone which refers to the sense less used in the process of linguistic communication. The phatic function is not their dominating function. What is important constitutes the differences between the functioning of the Polish visual auxiliaries and their Czech and Russian equivalents, which often disables a mutual auxiliary substitution.

The analysis of Polish, Czech and Russian metatextual elements creating motivating questions in given languages presented in chapter seven shows the specificity of the functioning of the most diversified and at the same time formally different group of metatextual expressions of a phatic function.

The work pays attention to doubts concerning the translatability of units desemanticised to a large extent the description of which is more a description of function and context than their meaning. The complexity of aspects connected with the principles of both intra and interlinguistic substitution of metatextual expressions, as well as the bounderies of their mutual functional suitability were emphasised.

Анджей Харциарек

Польские метатекстовые выражения в фатической функции и их чешские и русские эквиваленты

Р е з ю м е

В монографии содержится лингвистический анализ польских, чешских и русских метатекстовых выражений, выполняющих фатическую функцию, в сопоставительном аспекте.

Трудно представить себе повседневное вербальное общение без метатекстовых операторов в фатической функции. Именно они придают разговору соответствующую динамику, активизируют восприятие собеседника, являются важным конструктивным элементом речевой интеракции, объединяющим, иерархизирующим и сегментирующим ее. Подчинение метатекста основному тексту не приводит к тому, что первый из них не принимает участия в речепроизводстве. Метатекстовые выражения участвуют в создании семантической и формальной структуры устного высказывания и часто выступают в роли элементов, усиливающих различные речевые действия.

Нередкая в литературе предмета общая трактовка фатических единиц затрудняет определение их функций в речевой коммуникации, которые дифференцированы по отношению к каждому из их типов. Таким же разнообразием отличаются образуемые на их основе польские, чешские и русские маркеры. Предлагаемый в работе отдельный языковой анализ польских метатекстовых элементов позволяет с большей точностью установить их возможные эквиваленты в чешском и русском языках, а также способствует указанию сходств и различий в функционировании рассматриваемых выражений.

Целью монографии является показать фатический метатекст как конструктивный элемент устного диалога, который благодаря ему становится более связным, коммуникативным и организованным.

Первая и вторая главы монографии посвящены теоретическим проблемам, соотносимым с объектом исследований.

Глава *Метатектовые выражения в польском, чешском и русском языкознании* это, с одной стороны, обзор теоретических оснований метатекста и истории вопроса, а с другой – предложение определить статус выражений этого типа.

Во второй главе представлены фатические операторы, являющиеся предметом анализа, а также разработаны принципы их классификации. В ее основу легла, несмотря на десемантизацию и перемещение функции, первичная семантика метатекстовых элементов, т.е. основные категории упорядочивания мира языком.

Исследовательскую часть монографии открывает третья глава, в которой рассматривается наиболее частотный оператор в устной форме польского языка *wiesz*, а также его чешские и русские эквиваленты. Доминирующая функция этих единиц заключается в поддержании контакта с собеседником, и, что за этим следует, в сохранении соответствующей динамики процесса коммуникации. *Wiesz* / *vнь* / *знаешь* организовывают сам процесс общения, открывая и закрывая информационное поле, на которое во многих случаях они оказывают влияние. Этим обусловливается частая реализация ими воздействующей и экспрессивной функций. Подробный анализ *wiesz* / *víš* / *знаешь* и их разноообразных вариантов показывает, к каким существенным конструктивным элементам высказывания они принадлежат.

Подобными качествами обладают фатические маркеры *rozumiesz* / *rozumíš (chápeš)* / *понимаешь*, описанные в четвертой главе. Обращает на себя внимание их главная семантическая функция, понимание, апеллирующая к основным умениям, которые делают возможным коммуникацию – кодирование и декодирование текста, т.е. *de facto* контролирование речевой ситуации.

Принцип селективного анализа отдельных операторов подтверждает группа анализируемых в пятой главе «мыслительно-воображаемых» выражений. Задачей этих элементов является стимуляция определенного ментального состояния адресата, что приводит к тому, что выполняемая ими фатическая функция нередко уступает место воздействующей и экспрессивной функциям.

Описываемые в следующей главе польские операторы типа *słuchaj* и их чешские и русские соответствия убедительно свидетельствуют о специфике этой группы «сильных» метатекстовых выражений. «Слуховые» компоненты принадлежат к важным инициальным фатическим элементам высказывания, позволяющим, к примеру, плавно изменить тему разговора. Кроме того, это потенциальные элементы персуазивной стратегии, формирующей оценки или взгляды собеседника.

Седьмая глава поднимает проблему «зрительных» маркеров типа *patrz(po)patrz* / *(по)смотри* / *(po)dívej (se)*, нередко опускаемую при изучении фатических сигналов. Выдвигается тезис, что это связано с их семантикой, которая обращается к чувству, менее всего используемому в процессе речевой коммуникации. Метатекстовая функция не является их ведущей функцией. Существенны описанные в главе различия между функционированием польских «зрительных» маркеров и функционированием их чешских и русских эквивалентов, что часто препятствует их взаимной субституции.

Представленный в последней главе анализ польских, чешских и русских метатекстовых элементов, оформляющих стимулирующие вопросы в исследуемых языках, показывает специфику функционирования наиболее разнообразной, а вместе с тем дифференцированной с формальной точки зрения группы выражений, реализующих фатическую функцию.

В работе уделяется внимание появляющимся при сопоставлениях такого рода сомнениям на тему переводимости единиц, в большой степени десемантизированных, описание которых является скорее описанием функции и контекста употребления, чем значения. Подчеркивается сложность вопросов, связанных с принципами как внутри-, так и межъязыковой субституции метатекстовых выражений, а также границами их взаимной функциональной эквивалентности.

Redaktor
Magdalena Starzyk

Projektant okładki
Paulina Tomaszewska-Ciepły

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Lidia Szumigała

Copyright © 2010 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1877-6

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,5. Ark. wyd. 13,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 20 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek